

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

7. Bibliai héber ókori kontextusban (történeti héber)
Történeti-összehasonlító nyelvészet 2 (hullámmodell)

2022. március 30.

Családfamodell: összefoglalás

- Szinkrón nyelvészet: a nyelv állapota adott időpontban
családfa = tipológia, csoportosítás, a hasonlóság mértéke alapján
- Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.
- Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?
- Fontos: a nyelvek története \neq a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

Családfamodell

• Szinkrón nyelvészet: a
családfa = tipológia

• Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.

• Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?

• Fontos: a nyelvek története \neq a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

- Homogén kiindulási pontot feltételez.
- A családfán: mai, megfigyelt nyelvek + írott forrásokból ismert nyelvek + rekonstruált, hipotetikus nyelvek.
- Biológiai analógia (Darwin).
- Divergens, azaz szétágazó családfa („Ábrahám és Lót”).
- Nem feltételez későbbi interakciót a nyelvek között.

Házi feladat, ami
erre a hétre volt feladva:

Mi is a „bibliai héber”?

- TH: Tiberiaszi héber:

*ahogy azt a tiberiási maszoréták kanonizálták,
+ valamely kiejtési hagyomány szerint.*

- „Historical Hebrew”, „Judean Canaanite”, „Iron Age Literary Hebrew”:
*amely nyelvet a bibliai korban (mikor is pontosan?)
beszéltek, de legalábbis írásban használtak.*

Bibliai (tiberiási) arámi

- 22) *hū gālē 'ammīqātā u-msattrātā
yāda' mā ba-ḥašōkā
u-nhōrā 'immeh šrē*
- 23) *lāk 'elāh 'abāhātī mhōdē u-mšabbah 'anā
dī ḥokmtā u-gbūrtā yhabt lī
u-k'an hōda'tānī dī b'ēnā minnāk
dī millat malkā hōda'tenā*

(כב) הוּא גַלְא עַמְיִקְתָּא וּמְסַטְרָתָא יָדַע מָה בְּחַשׁוּכָא וְנִהִירָא וְנִהוּרָא עִמָּה שְׂרָא: (כג) לָךְ אֵלֶּה אַבְהָתִי מְהוּדָא וּמְשַׁבַּח אָנָּה דִּי חֻכְמָתָא וְגִבּוּרְתָּא יְהִבְתָּ לִּי וְכַעַן הוֹדַעְתַּנִּי דִּי בְּעֵינָא מְנַךְ דִּי מַלְתָּ מְלֻכָּא הוֹדַעְתַּנָּא:

Rekonstruált (történelmi) birodalmi / korai középarámi

- 22) *hū gālē 'ammīqātā wa-masattarātā
yāda' mā ba-ḥašōkā
wa-nahōrā 'emmeh šarē*
- 23) *lākā 'elāh 'abāhātī mahōdē wa-mašabbah 'anā
dī ḥokmtā wa-gabūrtā yahábtā lī
wa-ka'an hōda'tānī dī ba'ēnā mennākā
dī mellat malkā hōda'tenā*

Holger Gzella, *De eerste wereldtaal: De geschiedenis van het Aramees* (Athenaeum – Pollak & Van Genneep, Amsterdam, 2017), pp. 35-37.

²² Ő tárja fel a mélyen elrejtett titkokat; tudja, mi van a sötétségben, és nála lakik a világosság. ²³ Magasztallak és dicsőítelek téged, atyáim Istene, mert bölcsességet és erőt adtál nekem, és most tudtul adtad, amit kértünk tőled, tudtul adtad nekünk a király dolgát. (RUF)

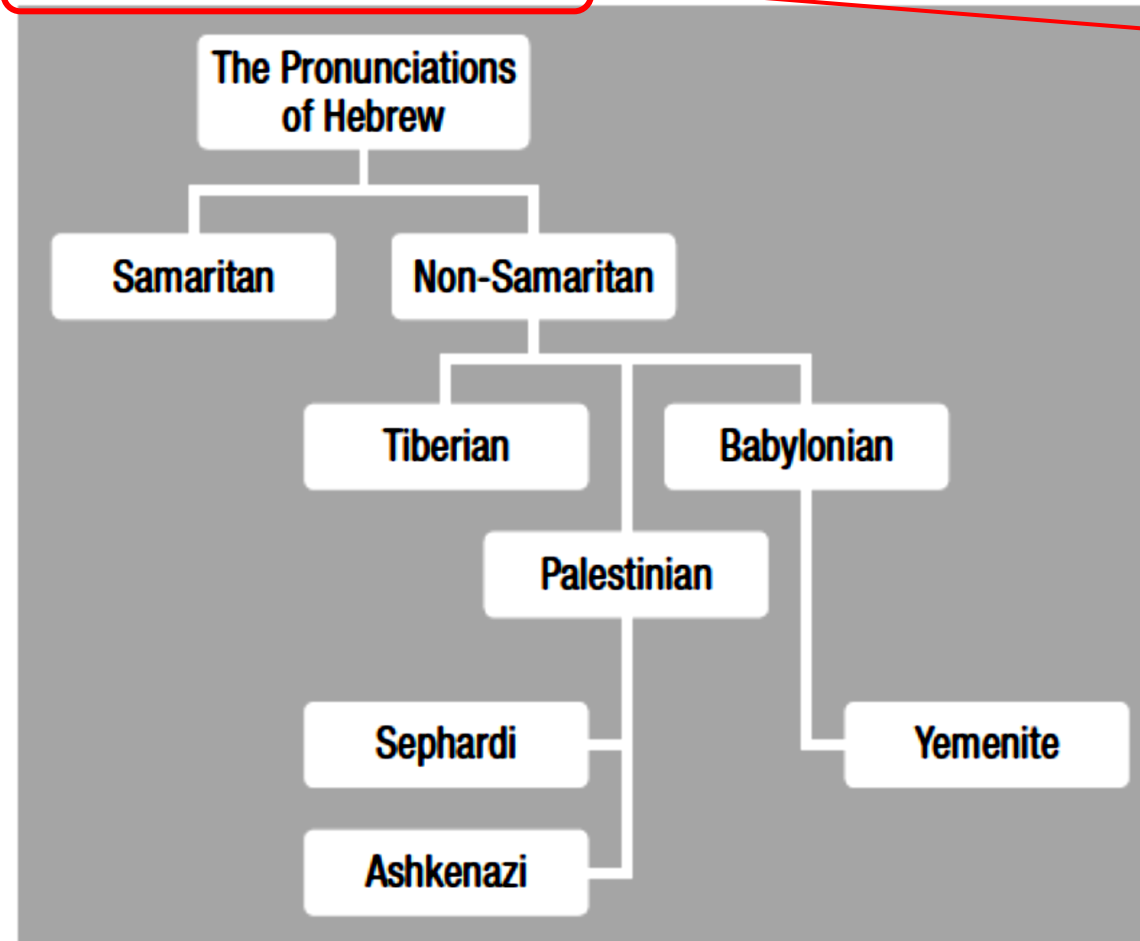
Mi is az a „bibliai héber”, amit elsőévesként tanultunk?

- Kiejtés (fonetika-fonológia):
reneszánsz itáliai, keresztény teológiai, izraeli stb. alapján
vs. askenázi, szfaradi, jemeni... kiejtések.
- Szöveg (fonológia, morfológia, szintaxis...):
„Tiberiasi héber” (TH), „maszoretikus héber”
- „Historical Hebrew”, „Judean Canaanite”, „Iron Age Literary Hebrew”

Kiejtési hagyományok

(Forrás: Encyclopaedia Judaica)

Table 1. Historical classification

Vö. diakrón szemlélet:

történeti leszármazási
családfa – mint
csoportosítási módszer.

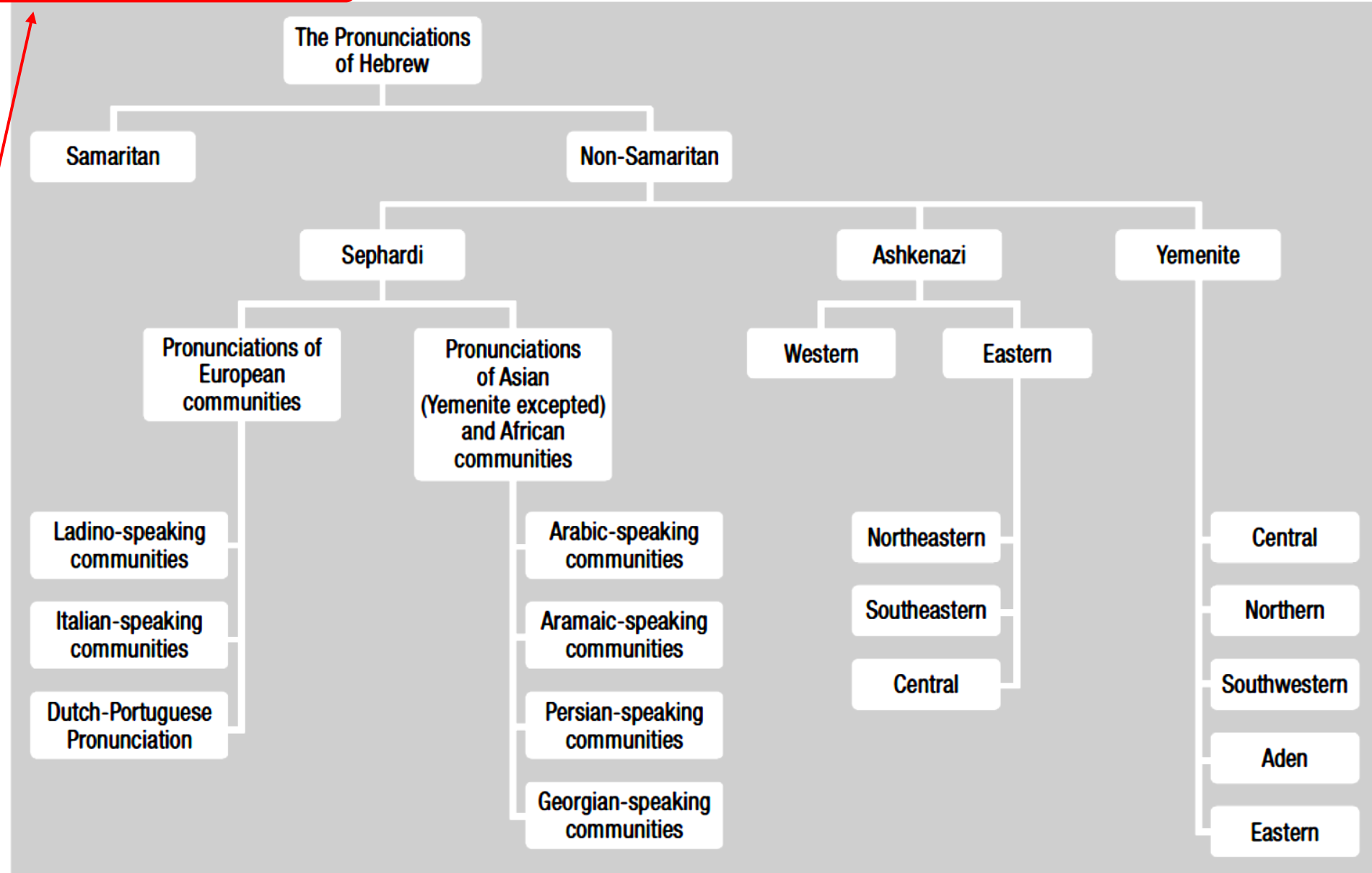
Kiejtési hagyományok

Table 2. Present-day classification

(Forrás:
Encyclopaedia Judaica)

A mai (20. századi)
kiejtések
csoportosítása

Vö. szinkrón szemlélet
mint csoportosítás.

Askenázi kiejtések magyarországi zsinagógákban

	magyarországi standard neológ	németes	ortodox	„polis” („lengyel”)
<i>kamec</i>	[o]	[o]	[o]	[u]
<i>ħolem</i>	[aj]	[au]	[oj]	[oj]
<i>tav dages nélkül</i>	[sz]	[sz]	[sz]	[sz]
<i>surek, kibbuc</i>	[u]	[u]	[ü]	[i]
<i>céré</i>	[é(j)]	[é]	[é(j)]	[áj]

Table 3: The Realizations of Hebrew Graphemes (letters, vowel-signs, gemination signs) in the Traditional Pronunciations

Hebrew grapheme	Samaritan pronunciation	Yemenite pronunciation					Sephardi pronunciation							Ashkenazi pronunciation		
		Central	Northern	South-western	Aden	Eastern	European communities			Asian (Yemenite excepted) and African communities				North-eastern	South-eastern	Central
							Ladino speaking	Italian speaking	Dutch-Portuguese	Arabic speaking	Aramaic speaking	Persian speaking	Georgian speaking			
א	א, "zero"	א, "zero"	א	א	א	א	"zero"	"zero"	"zero"	א, "zero"	א, "zero"	א, "zero"	א, h	"zero"	"zero,"(h)	"zero"
ב	ב, (β)	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b, β	b, β	b	b	b	b
בּ	ב, (β)	v	v, b	v, b	v, b	v, b	v	v	b	b, β	b, β, v	β, v, w	v	v	v	v
ג	ג	ğ	g'	g	g	g'	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g
גּ	ג	ğ, q'	ğ	ğ	ğ	ğ, q'	g	g	x	ğ	ğ	ğ	g	g	g	g
ד	ד	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d
דּ	ד	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d
ה	א, "zero"	h	h	h	h	h	h, "zero"	h, "zero"	h	h	h	h	"zero"	h	"zero," h	"zero," h
הּ	"zero"	h	h	h	h	h	h, "zero"	h, "zero"	ha	h, "zero"	h, "zero"	h, "zero"	"zero"	"zero"	"zero"	"zero"
ו	ב,(w)	w	w	w	w	w	v	v, w	v	w, v ¹	w, β	β, v, w	v	v	v	v
ז	ז	z	z	z	z	z	z	z, s, dz, ts	z	z ²	z	z	z	z	z	z
ח	א, "zero"	ħ	ħ	ħ	ħ	ħ	x	x	x	ħ	ħ	ħ, h	x	x	x	x
ט	ט, t	ṭ, d	ṭ, d	ṭ, d	ṭ, d	ṭ, d	t	t	t	ṭ	ṭ, t	t	t'	t	t	t
י	י	y	y	y	y	y	y	y, (ð)	y	y	y	y	y	y	y	y
כ	כ	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k
כּ	כ	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k
ל	ל, (l)	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l
מ	מ	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
נ	נ	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
ס	ס, (s)	s	s	s	s	s	s	s	s	s ³	s	s	s	š ⁴	s	s
ע	א, "zero," c	<	<	<	<	<	"zero"	ɟ	ɟ	<	<	ç, א, "zero"	q'	"zero"	"zero"	"zero"
פ	ב, f	p	p	p	p, f	f	p	p	p	p, f	p, f	p	p	p	p	p
פּ	ב, f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f

צ	ʕ, ʕ	ʕ	ʕ	ʕ	ʕ	ʕ	ts	ts	ts	ʕ	ʕ, ʕ	s	s	ts	ts	ts
ק	q, >	g, g	g, g	q	q, ʕ	g, g	k	k	k	q, >	q	g, ʕ, (k)	k'	k	k	k
ר	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r, ġ	r, ġ	r, ġ
שׁ	š	š	š	š	š	š	š	š, s	š	š ⁵	š	š	š	see ㊀	š	š
שׂ	ś	s	s	s	s	s	s	s	s	s ⁵	s	s	s	see ㊀	s	s
ת	t	t	t	t	t	t	t	t	t, (t ⁶)	t	t	t	t	t	t	t
תּ	t	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	ṭ	t	d	t	t, (t ⁶), ṭ ⁶	t, ṭ ¹	t	t	s	s	s
dageš forte	CC	CC	CC	CC	CC	C	C	CC	C	CC	CC, C	C	C	C	C	C

šureq-qibbuš	u, o ⁷	u, (ü), (ʉ)	u	u	u	u	u	u	u	u, (ü)	u, (ü), (ʉ)	u	u	i, (ü), (ʉ)	i, (ü), (ʉ)	
holem	u, o ⁷	ö	ö	e	e	ö	o	o	o	o ⁸	o	o	o	ey	y	oy ⁹
qameš	a, â	â	â	â	â	㊀	qameš (except when coming in closed unstressed syllable: "qameš qaṭan") is identical to pathaḥ, both being realized as a; "qameš qaṭan" is realized as o.	o	o	o	o	o	o	o	u	u
pathaḥ	a, â	a, â	a, â	a, â	a, â	a, â	Exception: some Persian speaking communities realize the qameš as â.	a	a	a	a	a	a	a	a	a
šere	e ¹⁰	e	e	e	e	e	In all varieties šere and segol are realized alike, as e – e	e	e	e	e	e	e	ey	ay	ay
segol	e ¹⁰	realization is identical to that of pathaḥ					e	e	e	e	e	e	e	e	ey, e	ey, e
ḥireq	i	i	i	i	i	ə	i	i	i	i	i	i	i	i	i, ə	i, ə
mobile šewa		basic realization = â; when preceding y = î; when preceding ʾ, h, ḥ or ʿ = ultrashort vowel, identical in quality to the vowel of the following consonant					e ~ e	e ~ e	e ~ e ¹¹	e ~ e	e ~ e ¹²	a, (ʌ)	e	e, ə	e, ə	e, ə
ḥatef-pathaḥ	ă	ă	ă	ă	ă	ă	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a
ḥatef-segol	ă	ă	ă	ă	ă	ă	e ~ e	e ~ e	e ~ e	e ~ e	e ~ e	e ~ e	e	e	ey, e	ey, e
ḥatef qameš	ă	ă	ă	ă	ă	ă	o	o	o	o	o	o	o	o	u	u

1. In some communities.
2. In some North African communities a sound intermediate between z and ž.
3. In some North African communities a sound intermediate between š and s (for these communities see also footnote 4).
4. No distinction between ㊀ (and שׁ) and שׂ; both realized as š or as a sound intermediate between š and s.
5. For North African communities see ㊀.
6. In Iraq.
7. Merger of šureq-qibbuš and holem into one phoneme, whose allophones are o, u.
8. In North African communities merger of holem and šureq-qibbuš into one phoneme, whose allophones are o, u.
9. In German-speaking communities: aw.
10. Merge of these phonemes into one phoneme: e; allophones: e, a.
11. Šewa ga'ya = a: šewa preceding y=i.
12. In some communities as in the Yemenite pronunciation, but less consistently.

A héber középkori kiejtési hagyományai

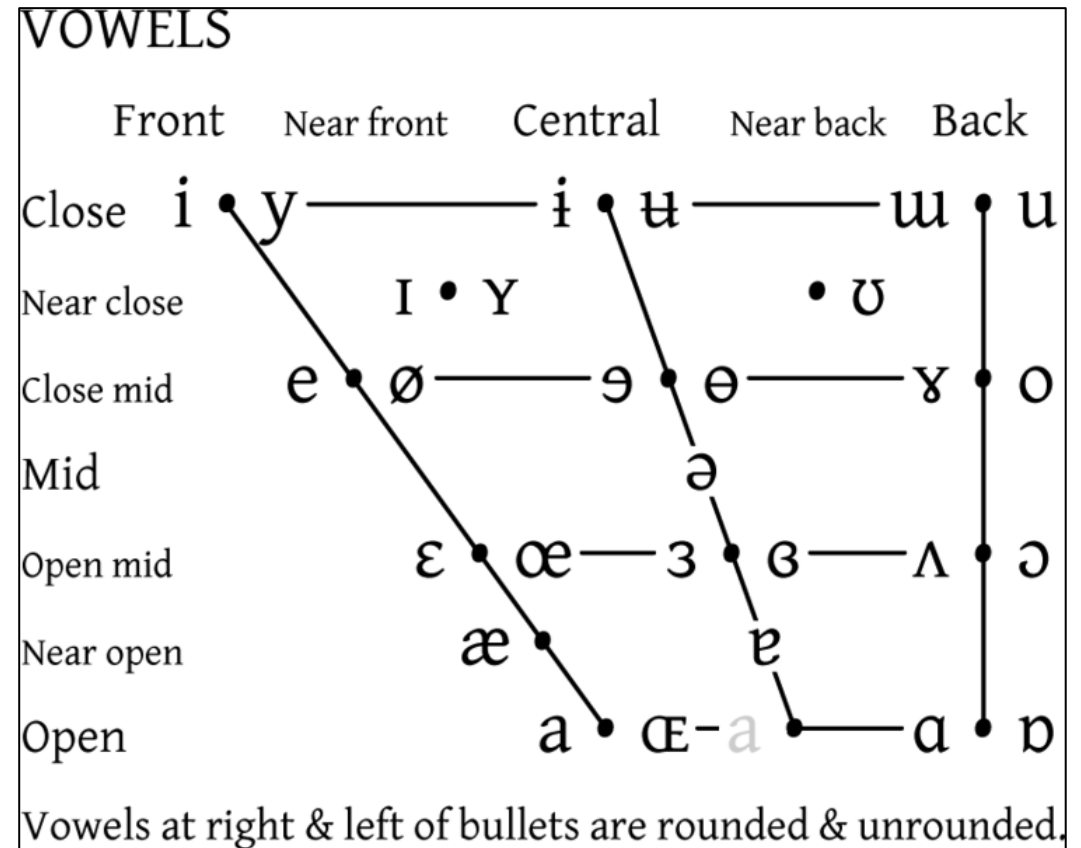
- Szamaritánus kiejtési hagyomány (szamaritánus héber: önálló nyelv ISO-639-3 szerint).
- A tiberiási maszoréták kiejtése? (Például *kamec* = [ɔ] ?)
- Babilóniai kiejtési hagyomány
→ különböző jemeni hagyományok (min. öt különböző).
- Palesztinai kiejtési hagyomány →
 - Szezárd hagyományok: hollandiai portugál, ladino nyelvű mediterrán, arab nyelvű, perzsa nyelvű, stb. közösségek.
 - Askenázi hagyományok: kelet-európai vs. nyugat-európai:

Ḥolem:	[o, o:]	>	nyugati askenázi [aw],	
			magyar[ɒy], lengyel [oy],	belorusz [öy], litván [ey]
Kamec:	[a:]	>	[o:],	de lengyel [u:]
Kubuc, suruk	[u]	>	nyugati askenázi [u],	nyugati magyar [ü],
			keleti magyar [ɯ],	lengyel [i].
céré:	[e:]	>	[e:],	de lengyel [ay].

A héber középkori kiejtési hagyományai

Palesztinai kiejtési hagyomány → askenázi hagyományok:

Ḥolem: [o, o:] >	nyugati askenázi	[aw]
	magyar	[ɔy]
	lengyel	[oy]
	belorusz [öy] =	[øy]
	litván	[ey]
Kubuc, suruk [u] >	nyugati askenázi	[u]
	ny. magyar [ü] =	[y]
	keleti magyar	[ɯ]
	lengyel	[i]

Forrás:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/5/5a/IPA_vowel_chart_2005.png

- “One who wishes to be ‘free of the bonds of Masorah’ and to build a complete grammatical description of Biblical Hebrew on the basis of the text as given in the consonants alone (without the pointing) in the books of the Hebrew Bible, assuming that in this way he will be able to describe the language in its ‘original’ form, meaning its form ‘before the Masorah’ – such a person is indulging in fantasy.”

(Ze’ev Ben-Hayyim 2000:4)

Szamaritánus héber

Perfectum

	Singular		Plural	
1st	få:qådti	פקדתי	få:qådnu	פקדנו
2nd masc.	få:qådtå	פקדת	få:qådtimma	פקדתם
2nd fem.	få:qådti	פקדת	få:qådtən	פקדתן
3rd masc.	få:qåd	פקד	få:qå:du	פקדו
3rd fem.	få:qå:då/a	פקדה	få:qå:du	פקדו

Szamaritánus héber

Imperfectum

	Singular		Plural	
1st	ifqåd	אפקד	nifqåd	נפקד
2nd masc.	tifqåd	תפקד	tifqå:du, tifqå:don	תפקדו, תפקדון
2nd fem.	tifqå:di	תפקדי	tifqå:dinna	תפקדנה
3rd masc.	yifqåd	יפקד	yifqå:du, yifqå:don	יפקדו, יפקדון
3rd fem.	tifqåd	תפקד	tifqå:dinna	תפקדנה

Epigrafikus héber

Perfectum

	Singular	Plural
1st	<i>-TY, -T</i>	<i>n.a.</i>
2nd masc.	<i>-T, -TH</i>	<i>-TM</i>
2nd fem.	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>
3rd masc.	<i>-∅</i>	<i>-W</i>
3rd fem.	<i>n.a. (vagy -T?)</i>	<i>n.a.</i>

Ugariti

Perfectum

	Singular	Plural
1st	PQDT	
2nd masc.	PQDT	PQDTM
2nd fem.	PQDT	PQDTN
3rd masc.	PQD	PQD
3rd fem.	PQDT	PQD

Akkád

Stative

	Singular	Plural
1st	<i>-āku</i>	<i>-ānu</i>
2nd masc.	<i>-āta</i>	<i>-ātunu</i>
2nd fem.	<i>-āti</i>	<i>-ātina</i>
3rd masc.	<i>-∅</i>	<i>-ū</i>
3rd fem.	<i>-at</i>	<i>-ā</i>

Közép-egyiptomi

Old Perfective (aka Stative, Qualitative, Pseudo-participle, etc.)

	Singular	Plural
1st	<i>.kwī</i>	<i>.wyn</i>
2nd masc.	<i>.tī</i>	<i>.tīwny</i>
2nd fem.	<i>.tī</i>	<i>.tīwny</i>
3rd masc.	<i>.w</i>	<i>.w</i> (sometimes <i>.y</i>)
3rd fem.	<i>.tī</i>	<i>.w</i> (sometimes <i>.y</i>)

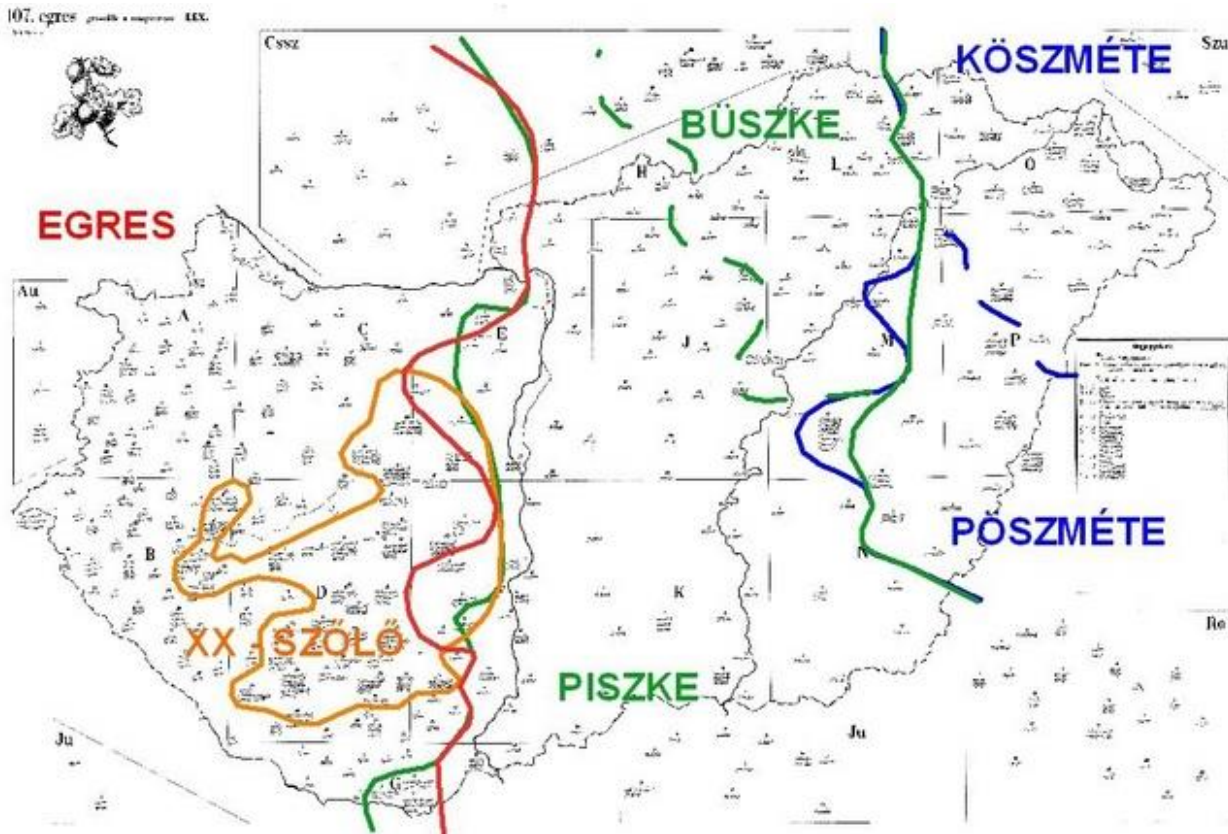
Mi a bibliai héber? Összefoglalás

- Tiberiási maszóra: askenázi (ÉK, DK, Ny...), szfaradi (európai, arab környezet...), jemeni (4-5 hagyomány), izraeli, akadémiai, stb. kiejtésekkel.
- Nem tiberiási maszóra: babiloni maszóra és palesztinai maszóra.
- További ókori vagy az ókorban már elágazó kiejtési hagyományok: Septuaginta, szamaritánus...
- Historical Hebrew: (legalább) három dimenzió:
 - Kronológia: Iron Age I vs. Iron Age II vs. Persian Age
 - Földrajz: Judean Canaanite (*jehudit*) vs. (Northern) Israelite Canaanite
 - Regiszter: Iron Age Literary Hebrew vs. Iron Age Colloquial Hebrew

Az izoglosszáktól a családfáig

Izoglosszák

Izoglossza: földrajzi határ, amely valamely nyelvi változó két értékét választja el egymástól. Például egy fonéma két kiejtését, egy lexéma két alakját, stb.

Családfa – néhány izoglossza

Előző diasoron:

	arab	arámi	héber	ugariti	akkád	geez
* \bar{a} >	\bar{a}	\bar{a}	\bar{o}	\bar{a}	\bar{a}	\bar{a} / a
* \underline{t} >	\underline{t}	t	\check{s}	\underline{t}	\check{s}	\check{s} / s
főnévragozás	van	nincs	nincs	van	van	nincs
szuffixragozás Sg. 1	- <i>tu</i>	- <i>et</i>	- <i>ti</i>	-T	- <i>āku</i>	- <i>kū</i>
szuffixragozás Sg. 2m	- <i>ti</i>	- <i>t(ā)</i>	- <i>ta</i>	-T	- <i>āta</i>	- <i>ka</i>
szuffixragozás Sg. 2f	- <i>ta</i>	- <i>tī</i>	- <i>t</i>	-T	- <i>āti</i>	- <i>kī</i>
határozott főnév	<i>al-</i>	- \bar{a}	<i>ha-</i>	∅	∅	∅?
tört többes szám	van	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	van

} fonológia

} morfológia

- Hasonlóbb nyelvek közelebbi rokonok, de...
- ... a családfa egy történetet is elmesél.

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	* <i>ā</i> >
<i>Ugariti</i>	van	nem	<i>ā</i>
<i>Ókánaáni (Tel-Amarna)</i>	van	nem	<i>ō</i>
<i>Héber</i>	nincs	igen	<i>ō</i>
<i>Arámi</i>	nincs	igen	<i>ā</i>

Mi a „helyes” csoportosítás:

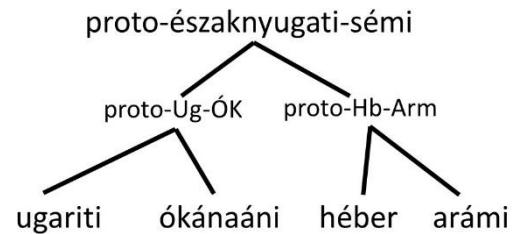
vagy ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve vs. héber és arámi,
 héber és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv) vs. ugariti és arámi ?

NE LAPOZZON!

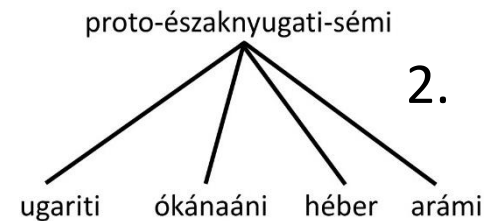
Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

Néhány lehetséges (de a tudomány által elvetett) narratíva a sok lehetőség közül:

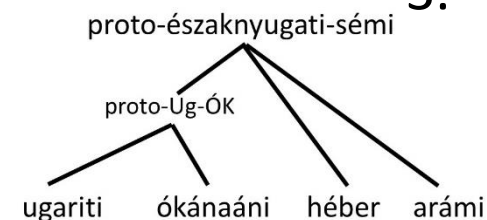
1. A proto-ény-sémiben nem volt főnévragozás, és a határozottságot sem jelölte. Ez a nyelv kettészakadt. Az egyik ágban, az ug. és az ÓK közös ősében, kialakult a főnévragozás. A másik ágban, a hb. és az arm. közös ősében, kialakult a határozottság jelölése. Majd mindkét ág egyik alágában, az ÓK-ban és a hb-ben – egymástól függetlenül – [ō] hanggá változott a protosémi *[ā].

2. A proto-ény-sémiben volt főnévragozás, a határozottságot jelölte. Ez a nyelv négy nyelvre szakadt, és a négy ág más és más irányba fejlődött tovább.

3. A proto-ény-sémiben nem volt főnévragozás, de a határozottságot jelölte. Három ágra szakadt. Az ÓK és az ug. közös ősében létrejött a főnévrag. és eltűnt a határozottság jelölése. Stb.

4. ...

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	*ā >
<i>Ugariti</i>	van	nem	ā
<i>Ókánaáni (Tel-Amarna)</i>	van	nem	ō
<i>Héber</i>	nincs	igen	ō
<i>Arámi</i>	nincs	igen	ā

Mi a „helyes” csoportosítás:

ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve vs. héber és arámi,
vagy héber és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv) vs. ugariti és arámi ?

Vegyük észre: 2. évezredi nyelvek vs. 1. évezredi nyelvek!

Javasolt „narratíva”: a héber és Tel-Amarna önálló ágat képvisel (kánaáni nyelvek), mert **feltételezett közös ősökben** lezajlott a *ā > ō hangváltozás, szemben az arámival és az ugaritival. A 2. évezredben még volt esetrendszer, az első évezredi nyelveknél már lekopott. De az 1. évezred elején a térségen végigsöpört egy **innovációs hullám**: az egymástól rég szétvált nyelvekben kialakult a főnév határozottságának a jelölése.

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Javasolt narratíva: A **tiberiasi héber** (= bibliai héber, ahogy azt a tiberiasi maszoréták által vokalizált szövegből ismerjük) és a *szamaritánus héber* (= ahogy a Tóra szamaritánus szövegvariánsát a szamaritánus közösség [ma] kiejti) közeli rokonok. **Közös ősök** a bibliai korban beszélt, de legalábbis irodalmi célra használt **történelmi héber**. Az arab jóval távolabbi **rokon**. A Sg 2f. végződés a három nyelv **közös ősében** -ti volt, a bibliai kor történelmi héberében már csak -t. A szamaritánus héberben talán arámi vagy arab **hatásra** lett ismét -ti.

A családfamodell határai: közös ős vagy kölcsönzés?

Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás?

- Néha egyértelmű:
 - arab > IH *falafel*.
 - Standard Average European > IH *telefon*, arab *tilifūn*.
- Néha nagyon nem!
 - Arámi és RH –ūt képző?
 - Arámi és RH: az *infinitivus absolutus* eltűnése (háttérbe szorulása).

Valószínűségek: Id. a filogenetikai módszereknél.

P (jelölt forma eltűnése egymástól függetlenül) > P (azonos morfolexikai innováció)

- PreCBH: arámi hatás vagy északnyugati sémi dialektuskontinuum?

A családfamodell határai

- A nyelvek korát is vegyük figyelembe!

*Két nyelv közötti hasonlóság oka
persze mindig lehet a véletlen is.
De igyekszünk más magyarázatot
keresni, ha tudunk.*

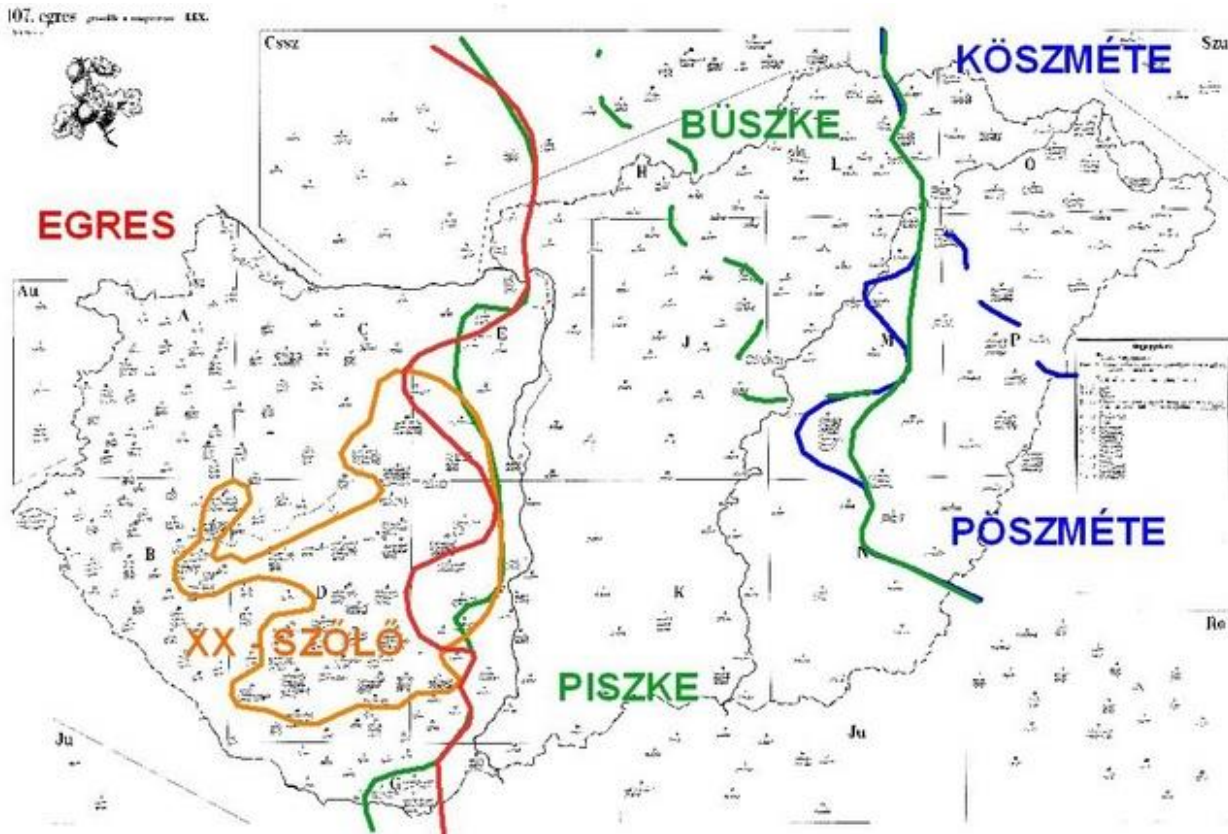
- A későbbi nyelvekben – hasonló folyamatok akár egymástól függetlenül is, vagy mert univerzális tendencia, vagy mert a hasonló nyelvek „belső logikája” ugyanazt kívánja:
 - ✓ hangtani kopás: például hangsúlytalan szótagokban univerzális jelenség;
 - ✓ a morfológiai paradigmák egyszerűsödése, analógiás hatások;
 - ✓ „nehéz” (univerzálisan „jelölt”, *marked*) fonémák eltűnése;
 - ✓ ...
- Lexikai és morfológiai innovációk egybeesése (hasonló hangalak hasonló jelentést vagy funkciót vesz fel) ritkán a véletlen műve: leginkább közös ős (→ családfamodell) vagy közös újítás (→ **hullámmodell**).

Történeti nyelvészet (folytatás):

a hullámmodell

Izoglosszák

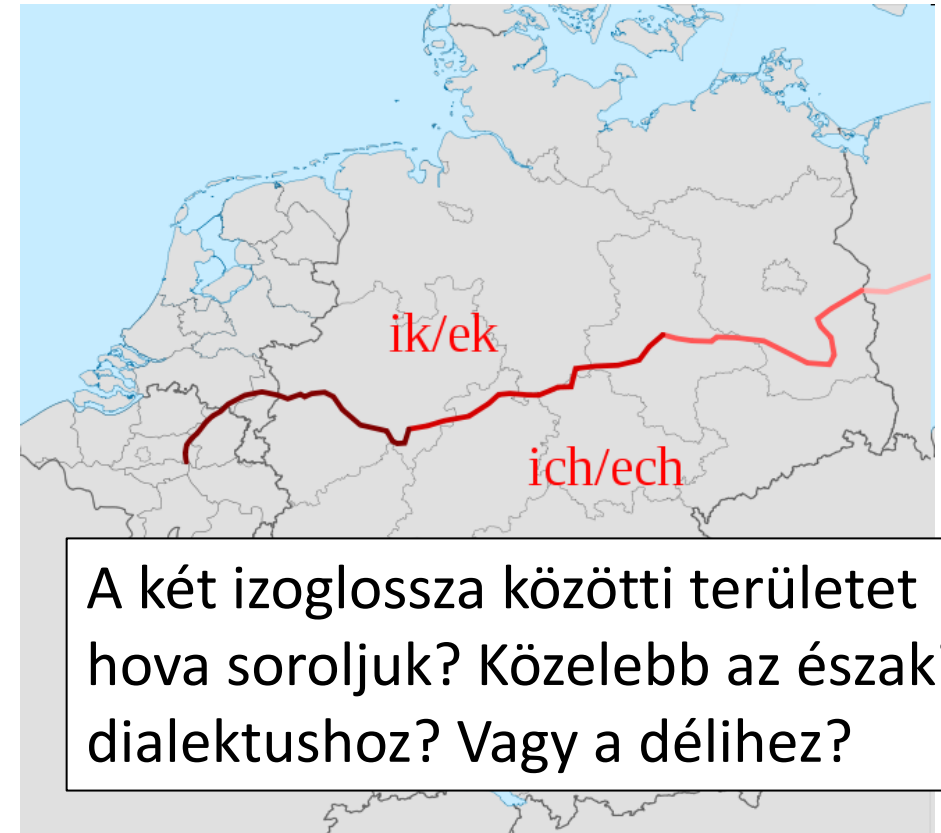
Izoglossza: földrajzi határ, amely valamely nyelvi változó két értékét választja el egymástól. Például egy fonéma két kiejtését, egy lexéma két alakját, stb.

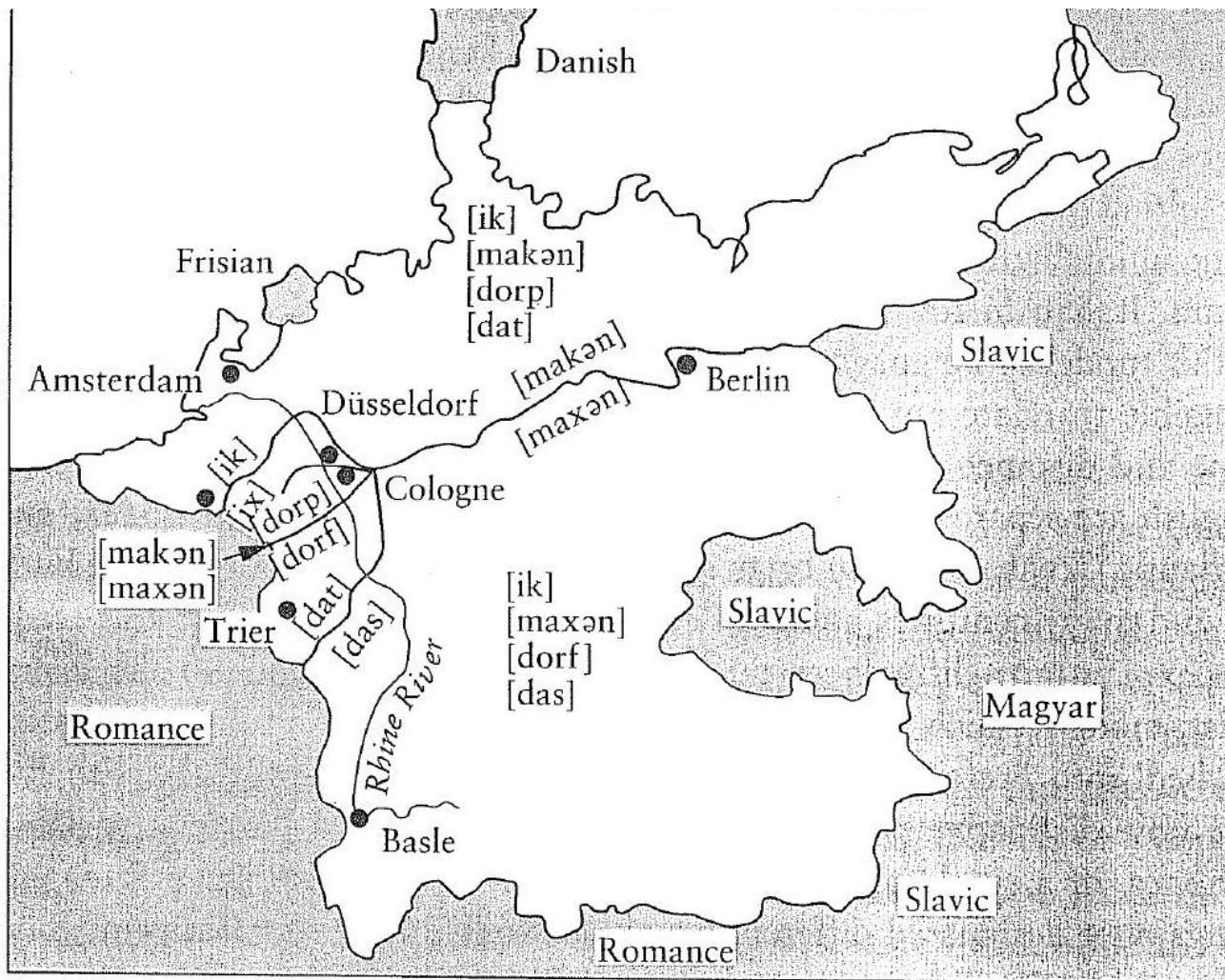

Izoglosszák

Izoglossza: földrajzi határ, amely valamely nyelvi változó két értékét választja el egymástól. Például egy fonéma két kiejtését, egy lexéma két alakját, stb.

Historischer Verlauf der Benrather und Speyerer Linie bis 1945

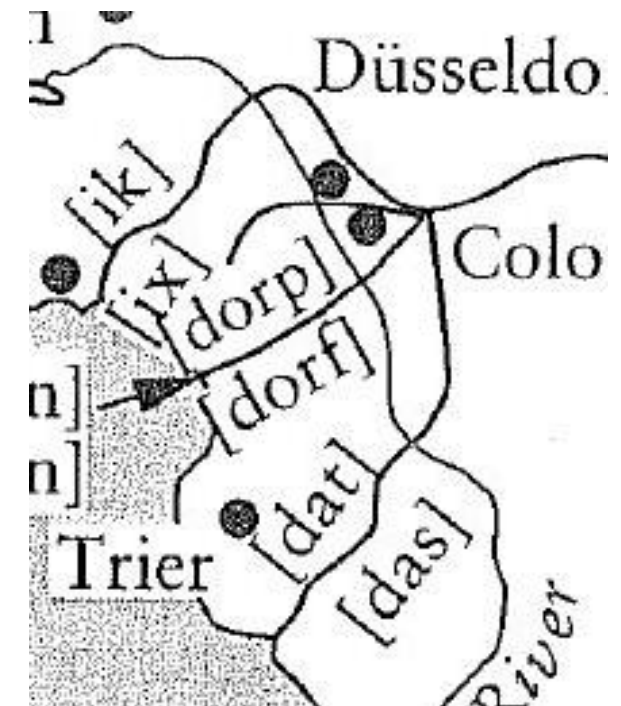

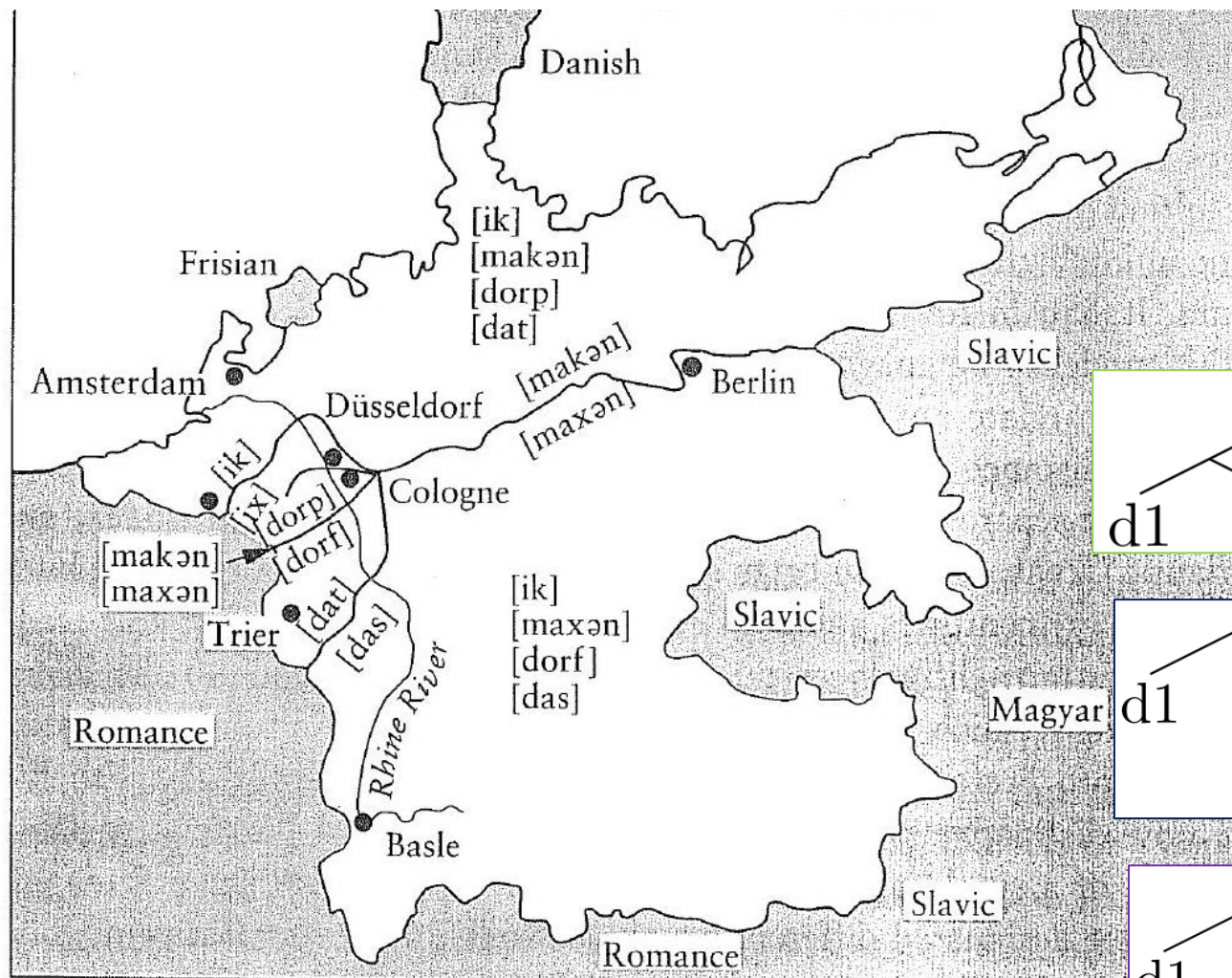
A rajnai legyező

Forrás:

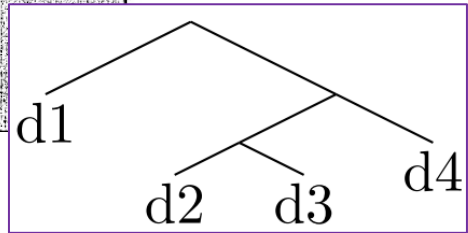
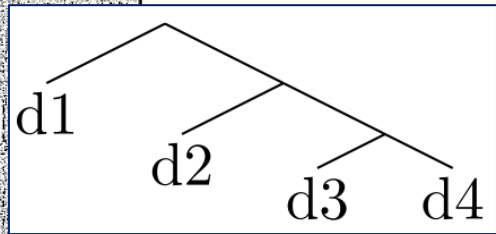
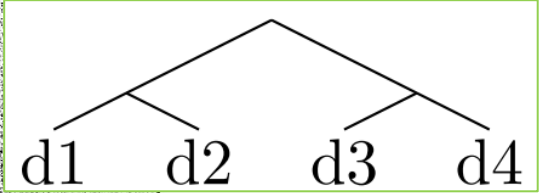
<http://courses.essex.ac.uk/lg/lg232/images/DialectMaps/Europe/RhenishFan.JPG>

Családfát hogyan szerkesszünk? Melyik jegy szerint válasszuk szét a dialektusokat? A [t]~[s] szerint, a [p]~[f] szerint vagy a [k]~[x] szerint? Egyik megoldás sem jobb a többinél. Meggyőzőbb a hullámokról szóló narratíva.

Családfát hogyan szerkesszünk? Melyik jegy szerint válasszuk szét a dialektusokat? A [t]~[s] szerint, a [p]~[f] szerint vagy a [k]~[x] szerint? Egyik megoldás sem jobb a többinél. Meggyőzőbb a hullámokról szóló narratíva.

A rajnai legyező

Forrás:

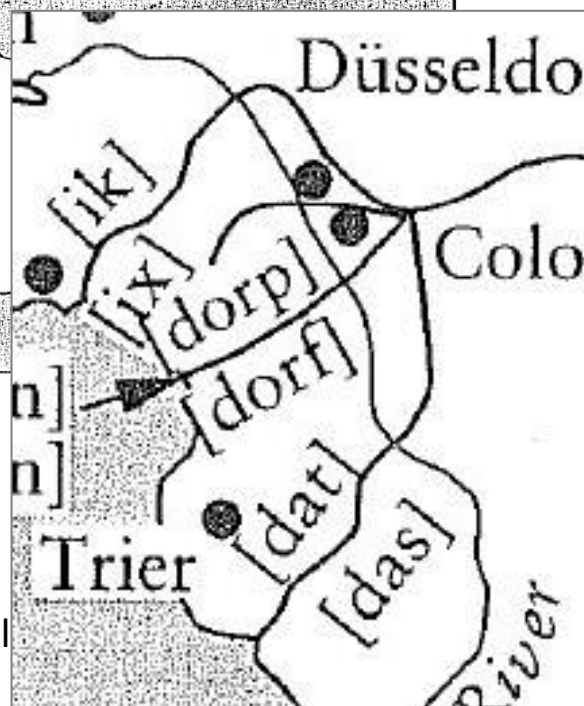
<http://courses.essex.ac.uk/lg/lg232/images/DialectMaps/Europe/RhenishFan.JPG>

Az izoglosszák a térképen úgy néznek ki, mint a **hullámok** a víz felszínén.

Hangtani változás a középkorban:
 zöngétlen [zárhang] > [réshang].
 A jelenség a déli területekről indult, és hullámként terjedt észak felé, a Köln–Berlin-tengelyig. Azonban Köln-től nyugatra a képzési helytől függően ([t]>[s], [p]>[f], [k]>[x]) különböző távolságokig jutott el.

A rajnai legyező

Forrás:

<http://courses.essex.ac.uk/lg/lg232/images/Dial>

Dialektuskontinuum

Holland-flamand:

mi egy dialektus?

Fokozatos

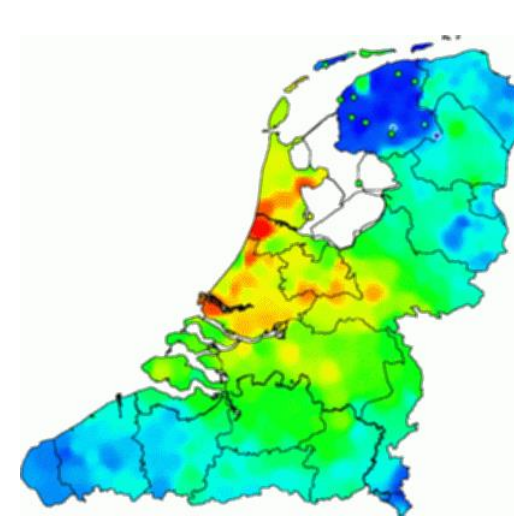
Mesterségesen meghúzott

Centrum és

átmenet:

dialektushatárok:

periféria:

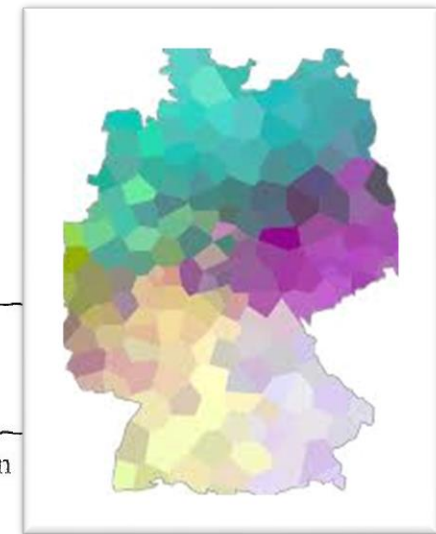
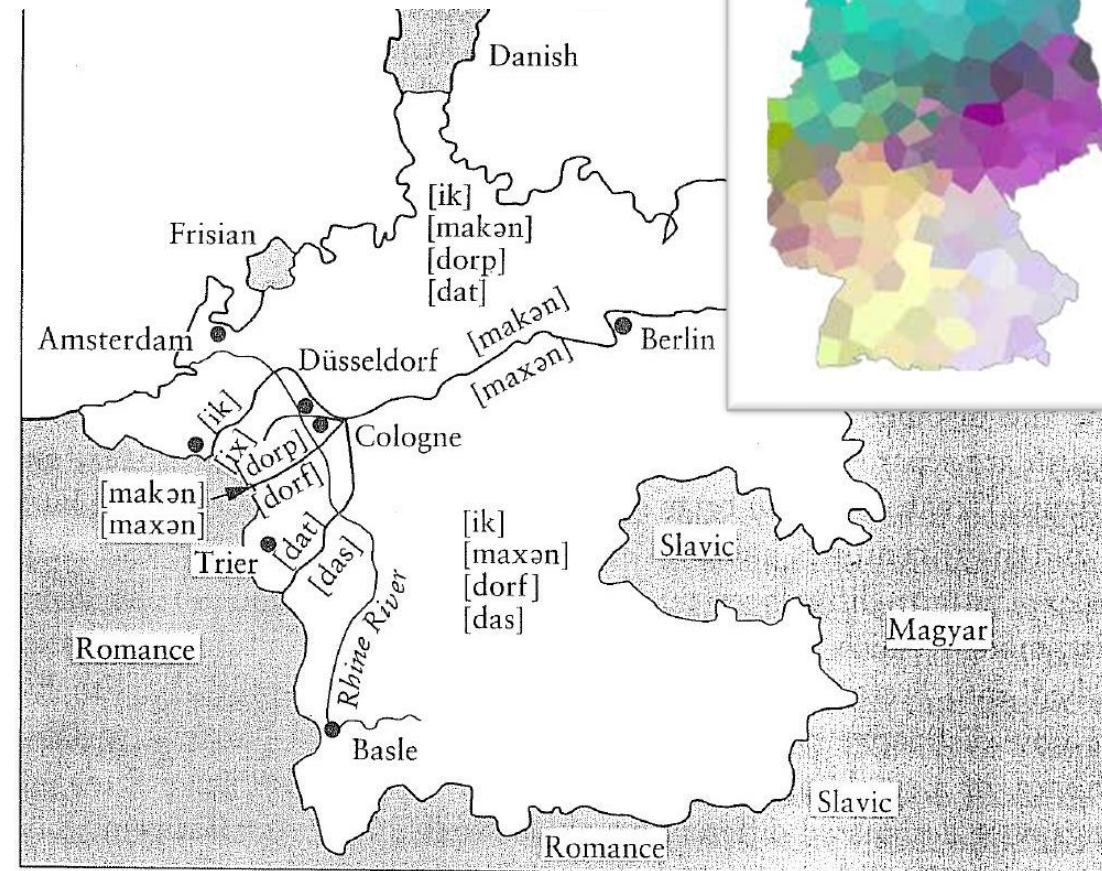
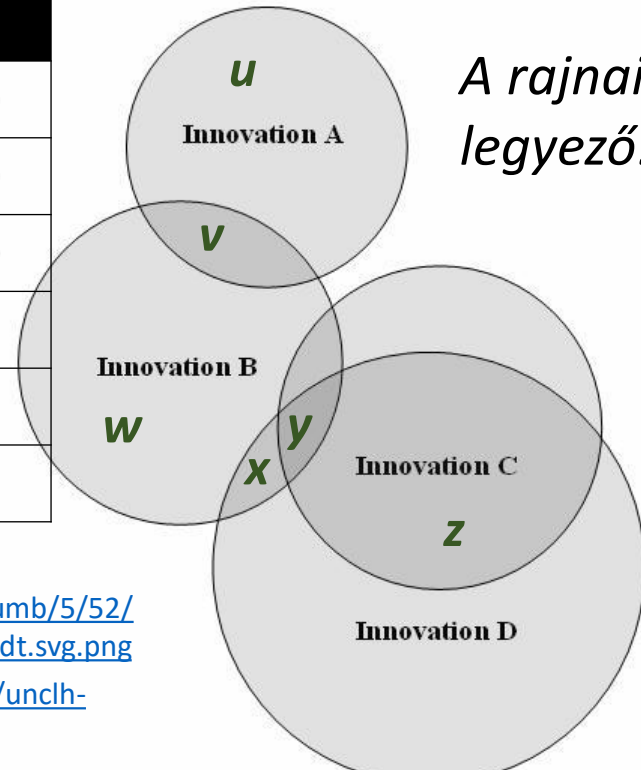
(Az illusztrációk forrása: Wilbert Heringa and John Nerbonne)

A hullámmodell: a családfamodell alternatívája

- Nyelvek közti kölcsönhatás a szétválás után is lehetséges!
- Dialektuskontinuum => hullámmodell:

Hasonlóság mert közös ős vagy mert későbbi kölcsönhatás? Néha egyértelmű, néha nagyon nem!

Nyelv	A?	B?	C?	D?
u	A	-B	-C	-D
v	A	B	-C	-D
w	-A	B	-C	-D
x	-A	B	-C	D
y	-A	B	C	D
z	-A	-B	C	D

A nyelvtörténet mint történeti narratíva

ÖSSZEFOGLALÁS

- **Összehasonlító nyelvészet** (komparativisztika): adatok gyűjtése.
- **Történeti nyelvészet**: ezen adatokhoz a legvalószínűbb narratívát keresi.
 1. Családfamodell: közös ős + folyamatos differenciálódás.
 2. Nyelvek közötti kölcsönhatás: kölcsönzés, egymásrahatás.
 3. Hullámmodell: különböző centrumokból terjedő újítási hullámok.
 4. Véletlen egybeesés. Nyelvtipológia. Univerzálék.
- A nyelvtörténeti narratíva hogyan viszonyul a történeti narratívához?

A nyelvek története összefügg a népek (és kultúrák és vallások) történetével, de nem feltétlenül azonos velük! (Ld. pl. arámi, bolgár, stb.)

Az északnyugati sémi kontinuum

A Közel-Kelet nyelvei: i.e. 2. évezred vége, 1. évezred eleje

Hettita

kb. i.e. 1200-ig

Ugariti

kb. i.e. 1200-ig

Föníciai gyarmatok
(pl. Karthágó: pun nyelv)
az i.e. I. évezredben

Föníciai

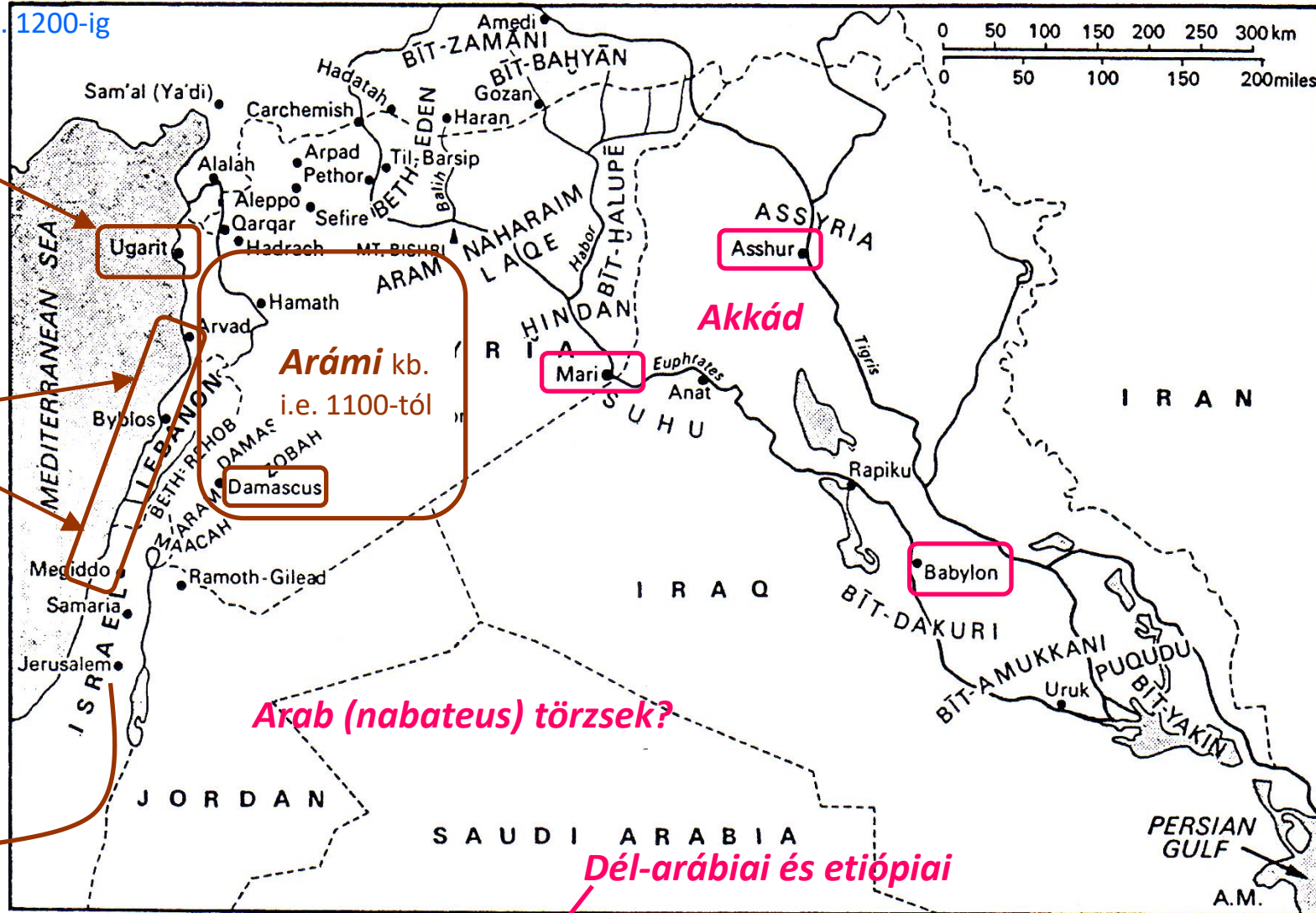
Egyiptomi

Tel el-Amarna (az ókánaáni nyelv emlékei)

← **Líbiai?**

Arab (nabateus) törzsek?

Dél-arábiai és etiópiai

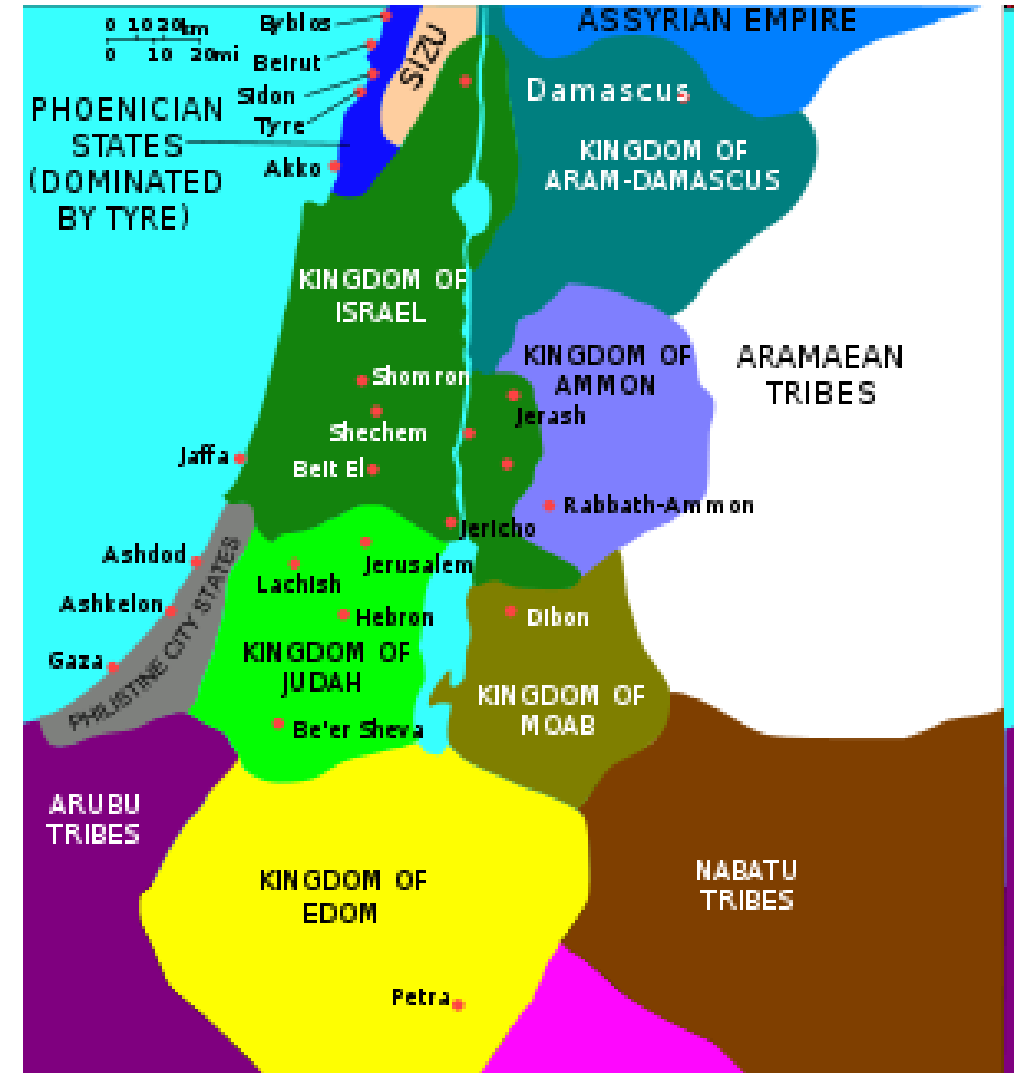
- ény-i sémi
- egyéb sémi
- egyéb afroázsiai (pl. egyiptomi)
- egyéb (pl. a hettita indo-európai nyelv)

Forrás:

http://www.aramaic-dem.org/English/History/THE_ARAMAEANS-filer/image001.jpg FIG. 4 The Aramaean cities and states.

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum: vaskor 2 (i.e. 1000-586)

- Ugarit nincs már; nem volt benne [ā] > [ō])
- (Filiszteus nyelv? Indoeurópai?)
- Arámi nyelv Szíriában (nincs [ā] > [ō])
- **Kánaáni hangtörvény:** [ā] > [ō] hangváltozás
 - Föníciai a tengerparton,
 - Héber: északi és déli dialektusok
(lásd még: *šibbolet/szibbolet*)
 - Ammonita, moabita, edomita (stb?)
- *Valószínűleg:* nem voltak olyan éles nyelvi határok, mint az éles (de gyakran változó) politikai határok.
 - dialektuskontinuum a beszélt nyelvben,
 - + mesterséges hivatalos/irodalmi nyelv(ek) a feliratokon és az irodalomban (Biblia).

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* 'ház', *šat* 'év', stb.

Az északi királyság területén talált feliratok is tartalmazznak furcsaságokat azok számára, akik tanultak akár bibliai,

akár modern hébert:

• בת	<i>BT</i>	'ház'	kiejtés:	[bēt] ?	[bajit]	בית
• שת	<i>ŠT</i>	'év'		[šatt] ?	[šana]	שנה
• ינ	<i>JN</i>	'bor'		[jēn] ?	[jajin]	יין

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* ‘ház’, *šat* ‘év’, stb.

Az **esetragok** lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött létre. Feloldása: epentézis (vö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

Epentézis:

- **malkum* (‘király’) > **malk* > *malek* > *melek*

Monoftongizáció (a diftongusok összevonása: [aw] > [ō], [ay] > [ē]):

- **šawrum* (‘bika’) > **šawr* > *šōr* (de pluralis: *šawārīm*)

[n] asszimilációja: **yinpōl* (‘esik-PERF-Sg.3m’) > *yippōl*

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* ‘ház’, *šat* ‘év’, stb.

(A múlt órán említettük, hogy a proto-héberben voltak esetek: -u(m) *nominativus*, -a(m) *accusativus*, -i(m) *genitivus*.)

Az **esetragok** lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött néha létre. Feloldása: epentézis (vö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

Epentézis:

- **malkum* (‘király’) > **malk* > *malek* > *melek*

Monoftongizáció (a diftongusok összevonása: [aw] > [ō], [ay] > [ē]):

- **šawrum* (‘bika’) > **šawr* > *šōr* (de pluralis: *šawārīm*)

[n] asszimilációja: **yinpōl* (‘esik-PERF-Sg.3m’) > *yippōl*

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* 'ház', *šat* 'év', stb.

(A múlt órán említettük, hogy a proto-héberben voltak esetek: -u(m) *nominativus*, -a(m) *accusativus*, -i(m) *genitivus*.)

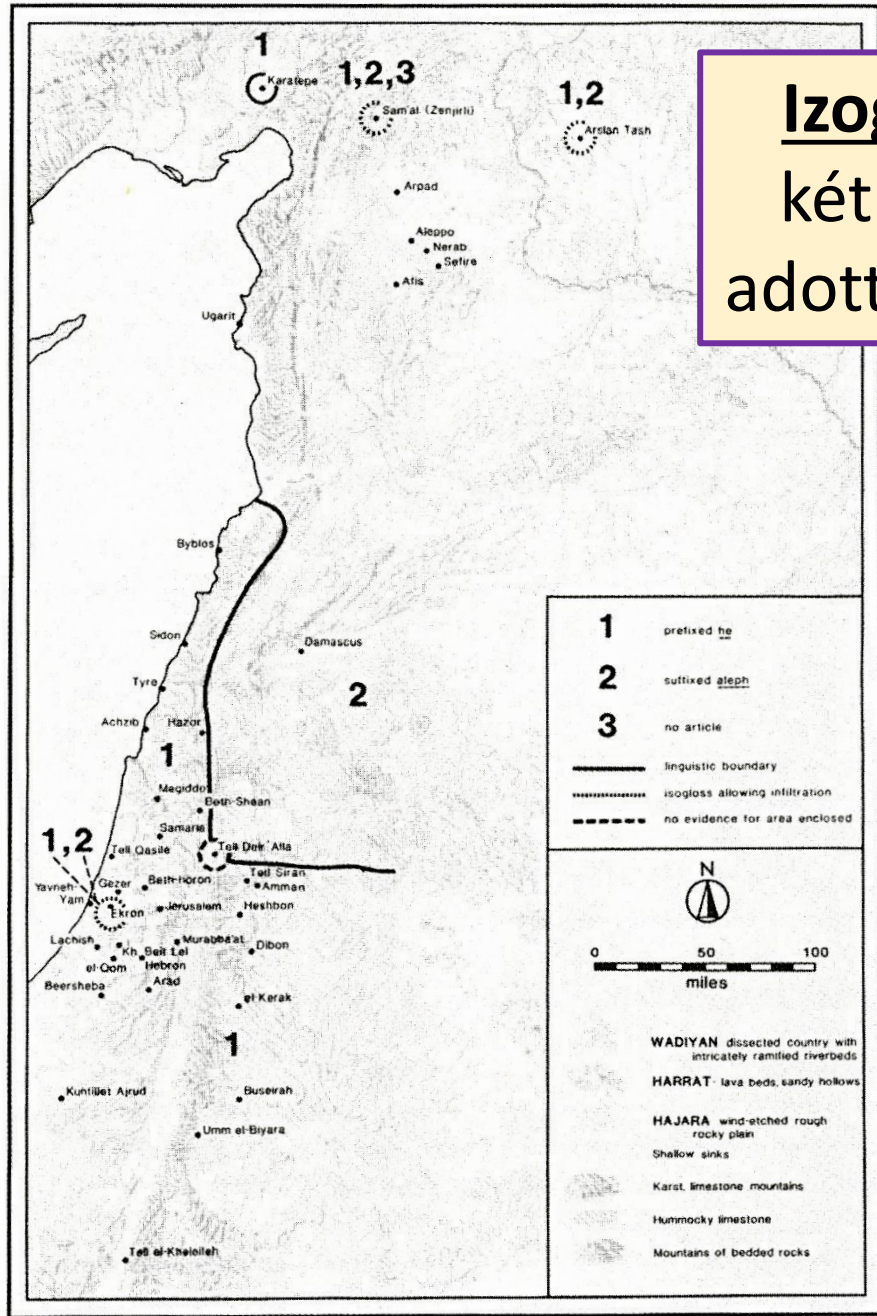
Az **esetragok** lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött néha létre. Feloldása: epentézis (vö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

<u>Proto-ÉNy sémi</u>	<u>esetrag lekopása után</u>	<u>epentézis / törlés, összevonás</u>
• * <i>malkum</i> ('király')	> * <i>malk</i>	> <i>malek</i> > <i>melek</i> / –
• * <i>baytum</i> ('ház')	> * <i>bayt</i>	> <i>bayit</i> / <i>bēt</i> Judeai héber status abs. / Jud. hb st. constr., északi hb.
• * <i>bintum</i> ('lány')	> * <i>bint</i>	> <i>binvt</i> / <i>bit(t), bat(t)</i> sehol / mindenhol
• * <i>šantum</i> ('év')	> <i>šant</i>	> <i>šana(t)</i> / * <i>šant</i> > <i>šatt</i> Judeai héber st. abs. (constr.) / északi héber

A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* 'ház', *šat* 'év', stb.

Az **esetragok** lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött létre. Feloldása: epentézis (vö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

<u>Proto-ÉNy sémi</u>	<u>esetrag lekopása után</u>	<u>epentézis / törlés, összevonás</u>
• * <i>malkum</i> ('király')	> * <i>malk</i>	> <i>malek</i> > <i>melek</i> / –
• * <i>baytum</i> ('ház')	> * <i>bayt</i>	> <i>bayit</i> / <i>bēt</i> Judeai héber status abs. / Jud. hb st. constr., északi hb.
• * <i>bintum</i> ('lány')	> * <i>bint</i>	> <i>binvt</i> / <i>bit(t), bat(t)</i> <i>sehol</i> / <i>mindenhol</i>
• * <i>šantum</i> ('év')	> <i>šant</i>	> <i>šana(t)</i> / * <i>šant</i> > <i>šatt</i> Judeai héber st. abs. (constr.) / északi héber

MAP 5: The definite article.

Izoglossza: a határvonal két nyelvváltozat között, adott jelenség tekintetében

Balra:

határozott névelő

1 – *hé* prefixum

2 – *alef* szuffixum

3 – nincs névelő

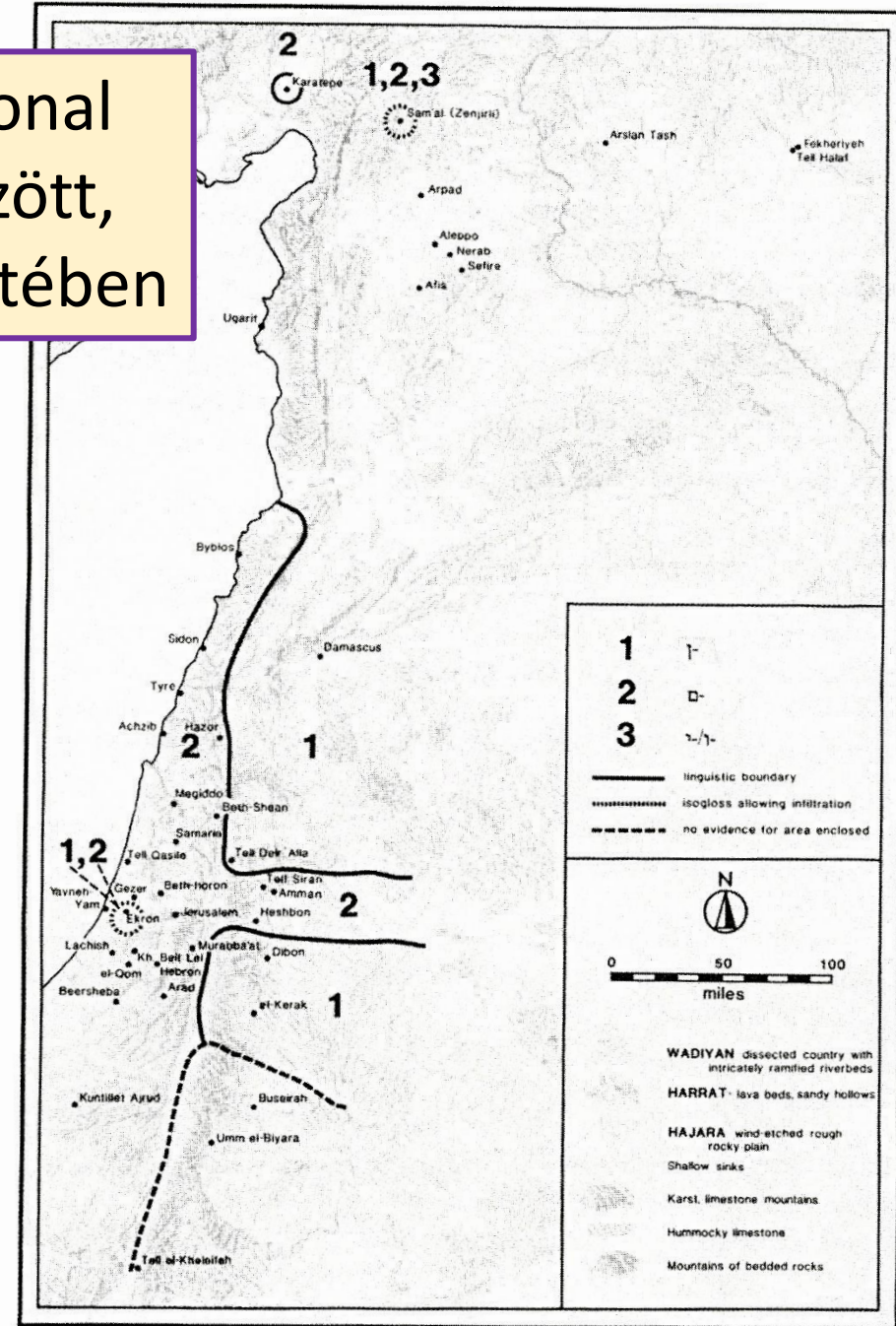
Jobbra: a duális és

a hímnemű többes főnevek végződése

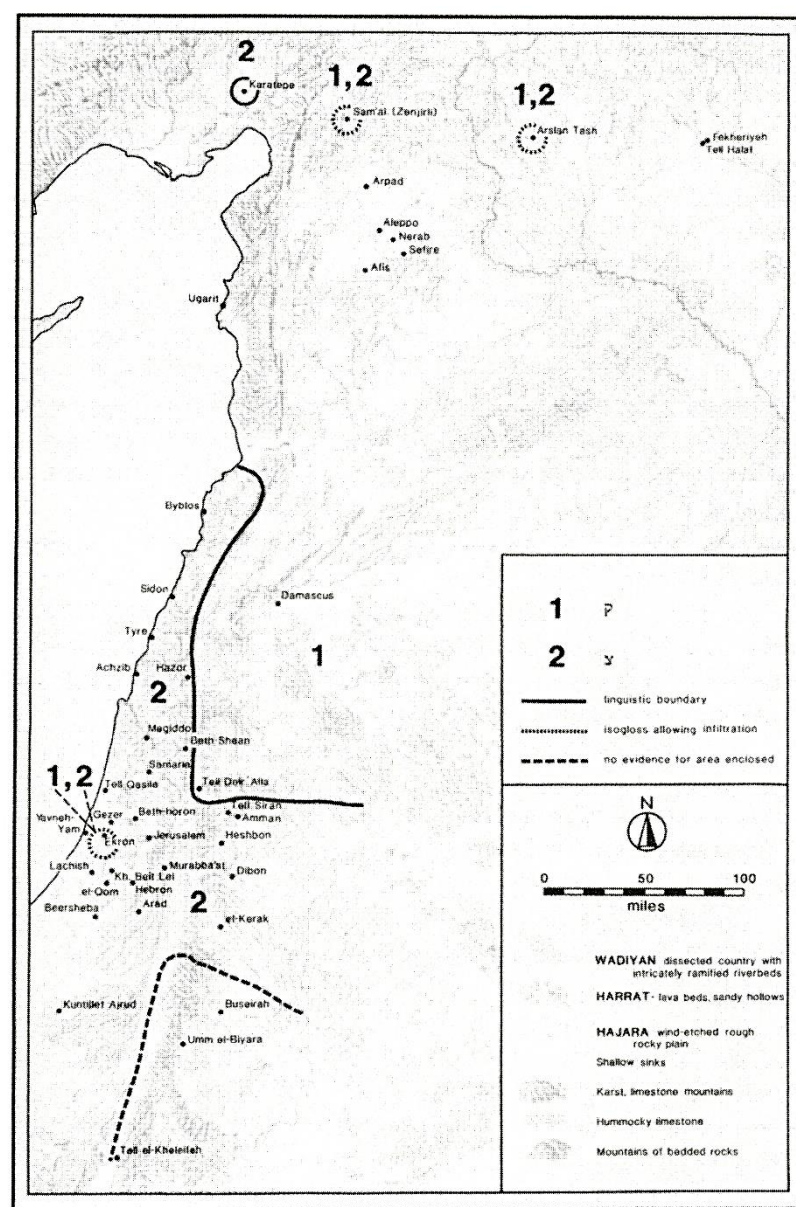
1 – [n]

2 – [m]

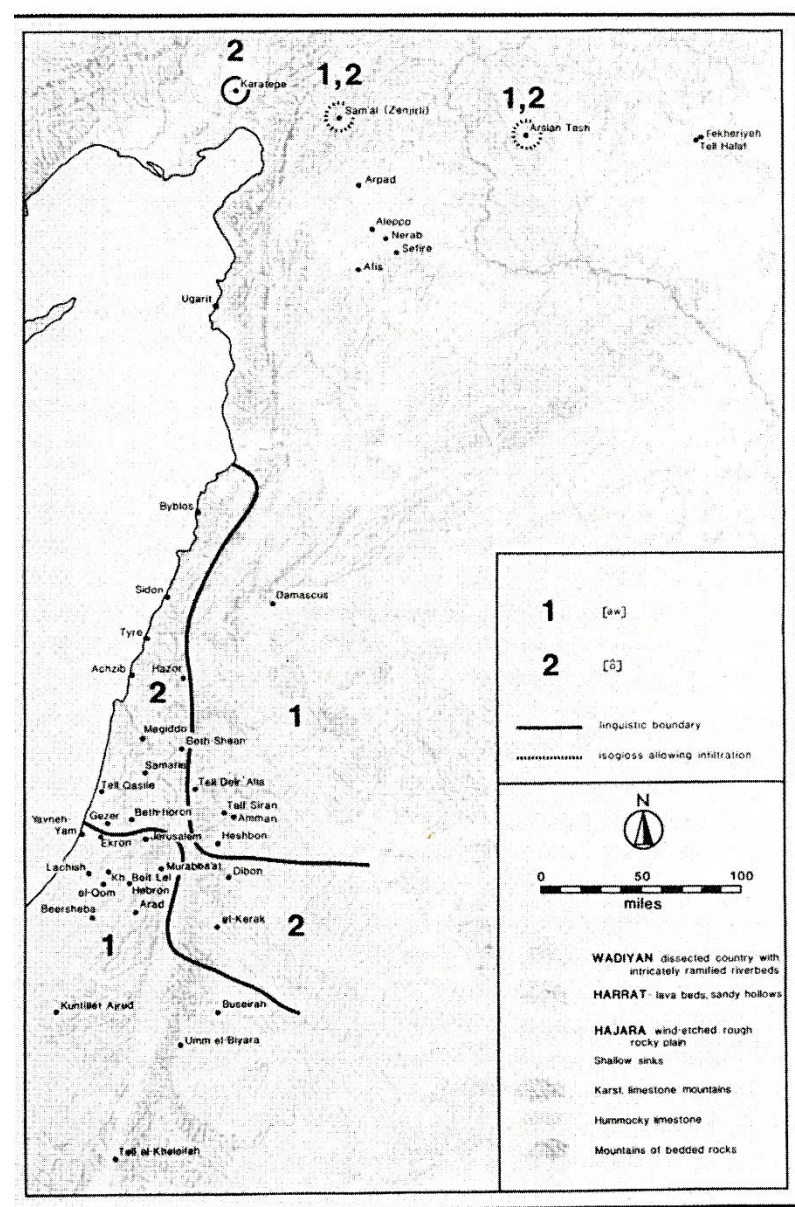
3 – [y] vagy [w]

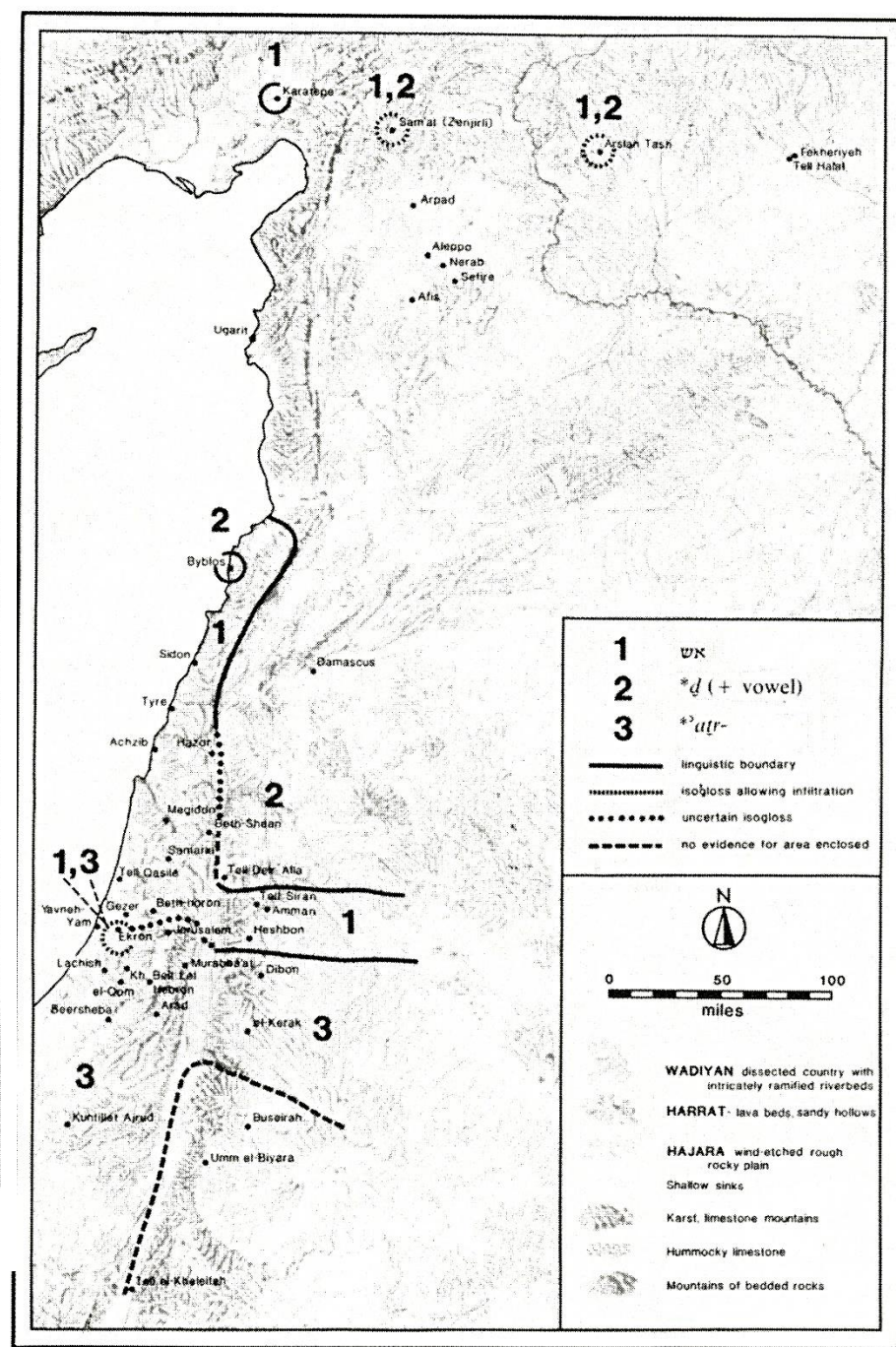
MAP 6: The ending of the absolute dual and masculine plural noun.

MAP 2: The correspondences of *d.

MAP 3: The correspondences of *aw.

MAP 4: The relative particle/pronoun.

Garr, W. Randall. *Dialect Geography of Syria-Palestine, 1000-586 B.C.E.* (U of Pennsylvania Press, 1985; Eisenbrauns, 2004). [[11.4.Gar.1.](#)]

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

- Viszonylag konzisztens határ az arámi és a többi közt
- Folytonos átmenet / izoglosszánként változó határ:

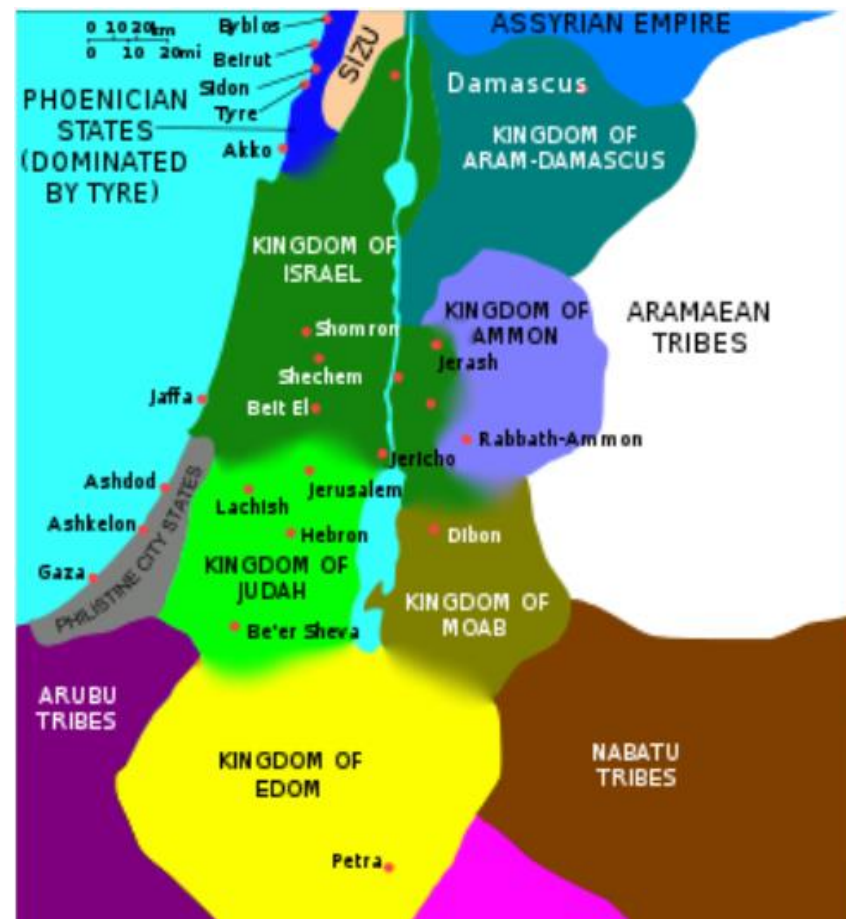
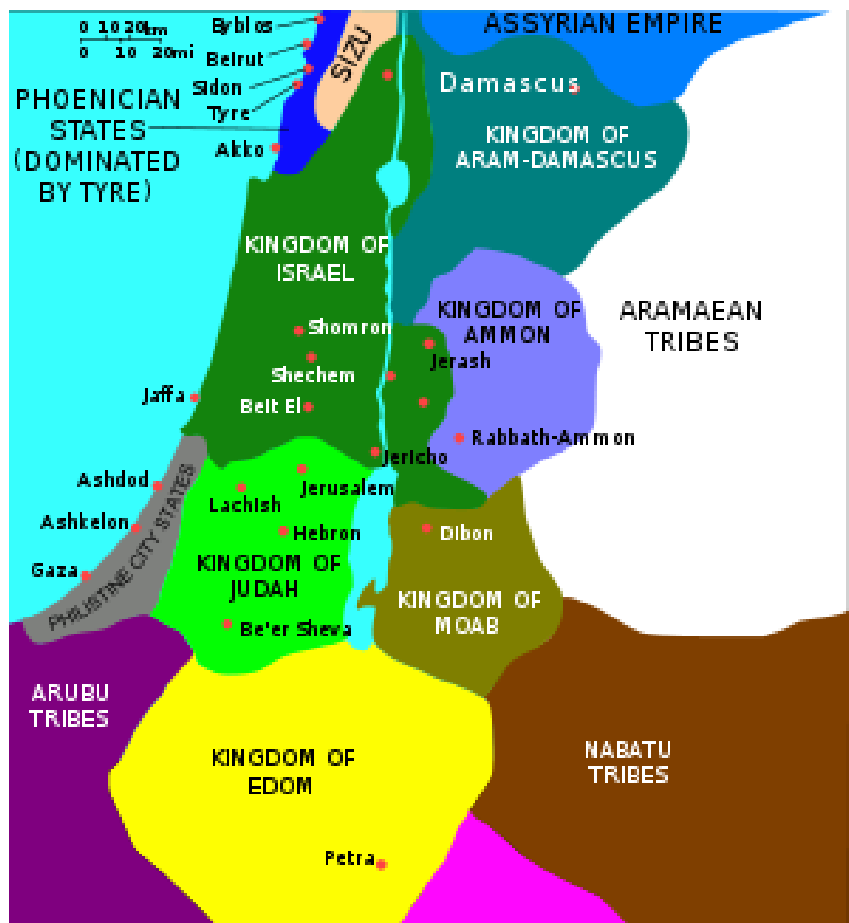
Kánaáni nyelvek

- Föníciai
- Héber északi dialektusa
- Héber déli dialektusa = júdeai nyelv = vaskori irodalmi héber
- Ammonita
- Moabita
- Edomita

vs. tiberiasi héber / maszoretikus héber

Megjegyzés: hasonló kontinuum kulturális, irodalmi, vallási stb. jelenségek terén is.

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

Source: http://library.kiwix.org:4201/l/300px_Levant_830_svg.png

Elmosódott határ a kánaáni nyelvek között. Éles határ a kánaáni nyelvek és az arámi között. Éles határ az északnyugati sémi nyelvek és az óészakarab között.

Family tree model vs. Wave model

Family Tree Model (August Schleicher: *Stammbaumtheorie*, 1860s):

- Biological analogy (Darwin). NB: Darwin influenced by linguistic analogy.
- Related languages originate from common ancestor:
 - different “tribes” migrating to different directions
 - “hard” geographic boundary (hill, river, political border) between “tribes”
 - language change (linguistic tree \neq genetic tree)
 - Explains linguistic diversification, but not convergence.

Wave theory (Johannes Schmidt: *Wellentheorie*, 1872):

- Dialect continuum; different languages in contact (cf. areal linguistics)
- *Innovation* spreads from *center* in continuously weakening circles.
- Peripheries (in all directions) not always reached by innovation:
 - archaic features may survive in distant varieties of the language.
- Can account for complex isogloss structures: different innovations arising in different centers, spreading in perpendicular directions, and reaching different distances.

Köszönöm a figyelmet!